

spared description of concepts «document» and «document». Own vision of understanding of essence of such mean, expedience of change terminology, is offered at legislative level.

Key words: proof, mean of proving, writing proofs, document, aggregate of documents.

Отримано 21.02.2013

УДК 347.931:346.14(477)

Л. М. НІКОЛЕНКО

Людмила Миколаївна Ніколенко, кандидат юридичних наук, професор Маріупольського державного університету

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДОЧИНСТВА ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ СУДОВИХ АКТІВ

Принципи господарського судочинства – це його фундаментальні положення, основоположні правові ідеї, які містяться в нормах господарського процесуального законодавства та які визначають систему організації господарського суду¹, його діяльність з метою прийняття законних та обґрунтованих рішень і особливості процесуальної діяльності інших учасників процесу.

Значення принципів господарського судочинства полягає у тому, що вони є орієнтиром у нормотворчій діяльності при вдосконаленні господарського процесуального законодавства; дають змогу господарському суду забезпечити правильне з'ясування господарського процесуального законодавства та застосування його згідно з дійсним смислом² не тільки при розгляді справи у місцевому господарському суді, а також при перегляді справи в апеляційному, касаційному провадженні, у Верховному Суді України та за нововиявленими обставинами. Цим обґрунтовується актуальність та необхідність дослідження.

Метою статті є дослідження і систематизація принципів, які характеризують перегляд судових актів у господарському судочинстві на етапі апеляційного, касаційного провадження, провадження у Верховному Суді України (далі – ВСУ), провадження за нововиявленими обставинами, що є важливим як з точки зору теорії господарського процесу, так і з точки зору судової практики.

Треба зазначити, що реалізація принципів при перегляді судових актів у господарському судочинстві не була окремим предметом дослідження, однак застосування принципів взагалі у судочинстві досліджували І. А. Балюк, О. А. Беяневич, К. М. Біда, Д. М. Притика та інші вчені.

Принципи є основними засадами, що характеризують будь-який режим діяльності, у тому числі режим діяльності апеляції і касації, ВСУ у господарському судочинстві та провадження з перегляду за нововиявленими обставинами. Орієнтуючись на міжнародно-правові стандарти здійснення правосуддя, більшість принципів судочинства отримало своє закріплення в Конституції України, у законодавстві про судоустрій та галузевому процесуальному законодавстві. Так, у систему принципів всіх інстанційних ланок судочинства входять загальні, закріплені в Конституції України. До них належать: законність (ст. 129); здійснення правосуддя судом, у тому числі шляхом розгляду справ за нововиявленими обставинами (ст. 124); рівність усіх учасників процесу перед законом і судом, у тому числі з перегляду справи за нововиявленими обставинами (ст. 129); одноосібний і колегіальний розгляд справ (ст. 129); незалежність суддів і підпорядкування їх лише закону (ст. 129); гласність судового розгляду та повна фіксація технічними засобами (ст. 129); змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129); обов'язковість рішень суду (ст. 129)³. Названі принципи є конституційними, носять загальногалузевий та загальностадійний характер, маючи особливості їх реалізації в окремих видах та стадіях судочинства. Така значна спільність принципів організації та здійснення правосуддя в різних судочинствах пояснюється процесами уніфікації, яка при цьому не виключає специфічні акценти галузевої змістовної диференціації як в межах всієї системи судочинства, так і в на його окремих стадіях. Як зазначає О. А. Беяневич, наслідком уніфікації процесуального законодавства може бути визначено надання одноманітності правового регулювання процесуальних відносин (відносин між судом та іншими учасниками процесу у зв'язку з вирішення спору про право або іншого правового питання), які складаються у зв'язку із іншими – матеріальними правовідносинами, що можуть істотно розрізнятися за принципами, методами правового регулювання, характером правового зв'язку між їх учасниками⁴.

У Верховному Суді України, суді апеляційної і касаційної інстанцій, збільшується сукупність елементів імперативності при розгляді справ, порівняно з принципами розгляду справ у господарському суді першої інстанції. Можливості осіб, які беруть участь у справі, у процесі розгляду спору в цих інстанціях щодо розпорядження своїми матеріальними і процесуальними правами зазнають певні обмеження. Це, насамперед, пов'язано зі специфікою апеляції як інстанції, що повторно розглядає справу з метою перевірки рішень

судів першої інстанції на предмет їх законності й обґрунтованості, а також зі специфікою діяльності касаційної інстанції та ВСУ. У результаті прояв дії деяких принципів господарського судочинства в процесі розгляду судової справи у суді апеляційної і касаційної інстанціях ВСУ відрізняється від прояву тих же принципів у суді першої інстанції.

Принцип здійснення правосуддя тільки судом міститься у ст. 124 Конституції України та ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно із законодавством судова влада в Україні здійснюється лише судами в особі суддів. Діяльність судів щодо перегляду судових актів органічно включається у функцію правосуддя, оскільки вона завжди пов'язана із застосуванням норм права. Реалізації вказаного принципу в апеляційній та касаційній інстанції не викликає дискусій у юридичній літературі. Однак, щодо його втілення на стадії перегляду за нововиявленими обставинами є протиріччя. Так, у юридичній літературі висловлена точка зору, згідно з якою перегляд справ за нововиявленими обставинами до правосуддя належить⁵. Існує і протилежна думка. Наприклад, П. М. Філіппов вважає: якщо допустити здійснення правосуддя лише у суді першої інстанції, а у подальших – ні, то рішення, отримане правосудно, скасовується рішенням, прийнятим не в ході здійснення правосуддя. Таке тлумачення недопустимо. Діяльність всієї судової системи у країні є здійсненням правосуддя⁶. Згідно зі ст. 114 ГПК рішення і ухвали, що набрали законної сили і прийняті судом першої інстанції, переглядаються господарським судом, який прийняв ці судові рішення. Перегляд за нововиявленими обставинами постанов і ухвал апеляційної і касаційної інстанції, якими змінено або скасовано судові рішення суду першої інстанції, здійснюється судом тієї інстанції, яким змінено або прийнято нове судові рішення.

Принцип рівності всіх перед законом і судом поширює свою дію на всі стадії перегляду судових актів, оскільки, як було зазначено вище, діяльність відповідних судів також пов'язана зі здійсненням правосуддя. І тут жодні обставини, у тому числі й не включені в перелік, не можуть слугувати виправданням якої б то не було нерівності суб'єктів господарювання і громадян перед законом і судом⁷.

Принцип здійснення правосуддя на засадах рівності всіх перед законом і судом у досліджуваних стадіях виражається: а) у одноманітності застосування норм матеріального і процесуального права щодо всіх осіб, які беруть участь у справі; б) у тому що обсяг та зміст системи прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі, однозначно визначено лише господарсько-процесуальним законом (ГПК) залежно від того чи іншого процесуального статусу конкретної особи; в) у здійсненні функції правосуддя лише судами, що входять в єдину судову систему, передбачену ст. 125 Конституції України і ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»⁸.

Конституційний принцип незалежності суддів і підпорядкування їх Конституції України і закону при перегляді судових актів має свій прояв у процесі реалізації виключної компетенції особи, яка веде відповідне провадження⁹, а саме судді, який переглядає рішення, ухвали, постанови господарського суду за своїм внутрішнім переконанням. П. А. Лупінська визначає внутрішнє переконання як принцип оцінки доказів, в основі якого повинен здійснюватися всебічний, повний і об'єктивний розгляд всіх обставин справи в їх сукупності¹⁰. На думку В. Е. Беляневича, внутрішнє переконання – це ставлення суду до обставин справи, що ґрунтується на доказах¹¹.

Особливе значення даний принцип набуває у перегляді судових актів в апеляційній, касаційній інстанціях, ВСУ та за нововиявленими обставинами, тому що саме в них важливе усунення впливу на суд не тільки стороннього тиску невизначеного кола суб'єктів, а з боку самої судової системи. Суд, що переглядає судовий акт, повинен оцінювати докази за внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному, об'єктивному й безпосередньому розгляді в судовому процесі всіх обставин справи, при цьому не враховуючи як обов'язкові оцінки доказів та висновки попереднього розгляду конкретної справи.

Незалежність суддів і підпорядкування їх лише Конституції України і закону проявляється й у взаємовідносинах суду з перегляду судових актів за нововиявленими обставинами після їх перегляду відповідними судами. Оскільки перегляд за нововиявленими обставинами постанов апеляційної та касаційної інстанції, якими змінено рішення суду першої інстанції або прийнято нове рішення, здійснюється судом, що змінив рішення або що прийняв нове рішення, то вказані судові інстанції не мають права встановлювати або вважати доведеними нововиявлені обставини, які не були встановлені в рішенні або спростовані ним, вирішувати питання про достовірність або невірність доказів про нововиявлені обставини, про перевагу одних доказів перед іншими, а також про те, яка має бути застосована норма матеріального права, яке рішення має бути прийнято при новому (повторному) розгляді справи¹².

Одна із важливих процесуальних гарантій здійснення принципу незалежності суддів і підпорядкування їх Конституції України і закону є дотримання таємниці нарадчої кімнати. Відповідно до ст. 82-1 ГПК під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи. Судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті. Щодо даної норми ГПК В. Е. Беляневич зазначає, що текст статей, у яких згадується нарадча кімната, написаний так, що ця кімната насправді зовсім і не кімната, а якась юридична процесуальна фікція. На відміну від норм ГПК України, у нормах КАС України та ЦПК України зазначено, що суд входить до нарадчої кімнати – спеціально обладнаного для прийняття судових рішень приміщення. У господарському судочинстві це буде робитися з точністю «до навпаки», суд може нікуди не віддалятися, а залишатися в залі засідань, видаливши з нього сторони та інших учасників судового процесу¹³. Також він звертає увагу на те, що суд у нарадчій кімнаті вирішує тільки два питання: приймає рішення і розглядає питання про відвід (самовідвід). Отже, можна зро-

бити висновок, що результати перегляду судових актів також повинні прийматися у нарадчій кімнаті відповідно до вказаних положень. Але результати перегляду можуть бути у формі рішення, постанови або ухвали відповідного суду. Трактуючи норми ст. 81-1 ГПК, виходить, що принцип нарадчої кімнати не розповсюджується на процедуру прийняття постанов та ухвал. Пропонується удосконалити дотримання таємниці нарадчої кімнати, як важливого елементу принципу незалежності суддів, шляхом викладення п. 1 ст. 82-1 ГПК в наступній редакції: «Під час прийняття судового рішення, постанови, ухвали ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу».

Судове рішення приймається суддею за результатами обговорення усіх обставин справи, а якщо спір вирішується колегіально – більшістю голосів суддів. Формально колегіальність опосередкує градацію процедури між першою і вищестоящими інстанціями, забезпечуючи, окрім іншого, єдність судової практики. Таким чином, у галузі апеляційного і касаційного провадження мова може йтися лише про підтвердження принципу колегіальності розгляду справ¹⁴. Вважаємо, що у ГПК правильно встановлено загальне правило про колегіальний розгляд справ в суді апеляційної, касаційної інстанції та ВСУ. Але як виняток із загального правила слід передбачити у ГПК випадки, за наявності яких в апеляційному провадженні можливий одноосібний розгляд справи. При цьому необхідно керуватися думкою сторін, викладеною в апеляційній скарзі і запереченнях на апеляційну скаргу, про можливий склад суду апеляційної інстанції. З метою економії державних грошових коштів і підвищення якості судових актів апеляційної інстанції доцільно передбачити у ГПК розгляд нескладних справ за апеляційними скаргами одноосібно суддею апеляційної інстанції, наприклад справи до 300 мінімальних заробітних плат.

Відповідно до ст. 3 ГПК та ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судочинство і діловодство у судах України здійснюється державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» у порядку, встановленому процесуальним законом (ст. 12 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»), а також на підставі ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики». Дотримання правил про мову судочинства має істотне значення для реалізації процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі в результаті перегляду рішень, ухвал, постанов суду і повного дослідження доказів і встановлення обставин справи в умовах змагального процесу, прийняття законного й обґрунтованого рішення. Порушення цих правил є безумовною підставою для скасування рішення суду.

Свою дію положення цього принципу поширюють на всі стадії перегляду рішень, ухвал, постанов суду. Тому особам, які не володіють мовою, якою здійснюється судочинство, необхідно дозволити подання документів і доказів регіональними мовами або мовами меншин, а у разі необхідності – із залученням усних і письмових перекладачів. Однак процесуальний статус перекладача в господарському процесі не отримав свого врегулювання. Хоча більшість згодна з тим, що перекладача в господарському процесі слід також віднести до інших учасників, які сприяють здійсненню правосуддя в господарських відносинах.

В апеляційному, касаційному провадженнях, у провадженні перевірки ВСУ, перегляду за нововиявленими обставинами діє також принцип законності, який є загальноправовим (міжгалузевим) принципом, характерним для будь-якої галузі права, у зв'язку з чим досліджується в загальній теорії права і галузевих юридичних науках.

Законність у діяльності господарських судів означає повну відповідність всіх судових рішень і процесуальних дій суддів і учасників процесу, які здійснюються при вирішенні спорів, нормам матеріального і процесуального права. Цей принцип включає вимогу до суддів правильно застосовувати норми матеріального права і здійснювати процесуальні дії, керуючись законодавством України про судочинство у господарських судах.

Про порушення чи неналежне застосування норми матеріального права можна стверджувати, якщо: господарським судом не було застосовано відповідного до обставин справи закону; господарським судом було застосовано законодавчі акти, які не підлягали застосуванню у конкретній справі; господарським судом здійснено помилкове тлумачення відповідних норм права. Тобто порушення чи неналежне застосування норми матеріального права може бути проявом у правозастосовній та правоінтерпретаційній площині, що в будь-якому випадку спричинить незаконність судового акта та буде підставою для його скасування чи зміни.

Правильному застосуванню закону завжди передують процесуальна діяльність сторін і господарського суду з встановлення підстав виникнення, зміни або припинення суб'єктивних прав і обов'язків сторін, тобто юридичних фактів. Цей процес у господарських судах містить у собі як встановлення фактів, з якими сторони пов'язують виникнення, зміну або припинення прав, так і правову оцінку встановлених фактів.

Не можна вважати принцип законності достатньою мірою реалізованим, якщо у конкретній справі господарський суд повно й об'єктивно не встановить дійсні обставини справи, права й обов'язки сторін. Чинне законодавство про господарське судочинство передбачає перелік доказів, за допомогою яких встановлюються фактичні обставини (ст. 32 ГПК), порядок їх надання (ст. 33 ГПК), правила оцінки доказів (ст. 43 ГПК).

Для касаційного суду принцип законності має особливе значення, оскільки саме господарський суд касаційної інстанції відповідно до ст. 111-7 ГПК перевіряє законність рішень і постанов, прийнятих господарськими судами першої та апеляційної інстанцій.

У всіх формах судового перегляду застосовується принцип гласності, що виражається у відкритості судового розгляду справ. Цей принцип містить ст. 4-4 ГПК, п. 5 ч. 3 ст. 129 Конституції України та ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Щодо судової влади вимога гласності як обов'язкова умова справедливого правосуддя сформульована у ряді міжнародних документів (ст. ст. 10, 11, 19, 29 Загальній декларації прав людини; ст. ст. 14, 19 Міжнародного пакту про політичні права; ст. ст. 6 і 10 Конвенцій про захист прав людини і основних свобод та ін.).

Згадані законодавчі акти, проголошуючи відкритий судовий розгляд у всіх судах, якого-небудь винятку для судів, що переглядають рішення, ухвали й постанови за нововиявленими обставинами, не передбачають. Тому положення даного принципу поширюються не лише на стадію судового розгляду у першій інстанції, яка є центральною в господарському судочинстві, а й на всі подальші стадії провадження зі справи у суді.

Розгляд справ у господарських судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам охорони державної, комерційної або банківської таємниці, або коли сторони чи одна із сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті.

Гласність судового процесу та його фіксація технічними засобами вперше закріплені Конституцією України як підстави здійснення правосуддя. Згідно з п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України реалізація принципу гласності судочинства забезпечується за допомогою повної фіксації судового господарського процесу технічними засобами. Наявність повного і точного запису судового процесу технічними засобами має значення як для суду, так і для осіб, які беруть участь у справі. Стаття 81-1 ГПК вказує, що на судовому засіданні, а також при огляді й дослідженні письмових або речових доказів у місці їх знаходження складається протокол. На вимогу хоча б одного учасника судового процесу в суді першої чи апеляційної інстанції при розгляді справи по суті або за ініціативою суду здійснюється фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Таким чином, фіксація судового процесу технічними засобами є правом, а не обов'язком господарського суду, яке він реалізує, в основному, на власний розсуд. Крім того, у випадку неявки у судове засідання всіх учасників судового процесу фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється. Однак, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 8 грудня 2011 р. № 16 положення п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України передбачає фіксування технічними засобами судових засідань, у яких відбуваються розгляд справи по суті та її вирішення судом першої інстанції, а також розгляд і вирішення справи судами апеляційної та касаційної інстанції. У цьому ж рішенні КСУ зазначає, що системний аналіз положень ГПК вказує на те, що ними не урегульовано питання щодо фіксування судового процесу технічними засобами у касаційній інстанції. В аспекті конституційного звернення положення п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України як норми прямої дії щодо повного фіксування судового процесу технічними засобами необхідно розуміти так, що у Вищому господарському суді України повне фіксування судових засідань технічними засобами повинно забезпечуватися на підставі цього конституційного положення¹⁵. Винятком, як вказує КСУ, є випадок неявки у судове засідання всіх учасників судового процесу.

Якщо звернути увагу на особливості касаційного провадження у господарському суді, то порівняно з першою і апеляційною інстанціями тут майже немає необхідності у гласності процесу для сторонніх осіб, а тим більше – в суспільному контролі за судовим розглядом. Тому ГПК необхідно доповнити нормою, яка передбачатиме розгляд скарги у касаційній інстанції без участі сторін, що відповідатиме розумності та логічності законодавчих положень.

Слід підкреслити, що гласними мають бути не лише розгляд справи у судовому засіданні, але й інші елементи судочинства. Серед них особливе значення має доступність судових актів для загального ознайомлення, тобто гласність підсумкового етапу судочинства. На сьогоднішній день питання про доступність судових рішень врегульоване Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22 лютого 2005 р. № 3262-IV, Постановою Кабінету Міністрів України «Про доступ до судових рішень» від 25 травня 2006 р. № 740. «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень». На нашу думку, саме у касаційному судочинстві принцип гласності повинен реалізовуватися, насамперед, шляхом забезпечення максимальної доступності судових рішень, яка тут важливіша, ніж публічність судового розгляду. Касаційні акти, окрім значення для учасників конкретної судової справи, являють собою чималий інтерес для всіх суб'єктів господарювання. Тому до постанов касаційної інстанції не можна ставитися як до звичайних судових актів, оскільки вони містять інформацію, що має значення для невизначеного кола осіб. Держава зобов'язана забезпечити актам касаційної інстанції загальнодоступність, встановивши єдиний нормативний порядок їх публікації у засобах масової інформації. Такий порядок сприяв би зміцненню режиму законності в економіці, відповідаючи вимогам законодавства. Тому варто не погодитись із думкою К. М. Біди, що оскільки принцип гласності недостатньо адекватно відображає сутність відкритості, доступності господарського процесу, він міг би бути доповнений принципом публічності, зміст якого полягає у введенні обов'язковості оприлюднення в засобах масової інформації та спеціальних виданнях (у тому числі електронних) інформації про призначення розгляду касаційних скарг та ухвалених касаційною інстанцією судових актів.

О. Кот на підставі системного аналізу норм про регулювання процедури викладення окремої думки суддею зазначає, що ч. 3 ст. 4–7 ГПК встановлює загальну норму щодо права судді, не згодного з рішенням більшості складу колеґії суддів, викласти письмово свою думку. Однак, не зважаючи на диспозитивний характер цього положення, далі законодавець ву ч. 3 ст. 82 ГПК вказує вже на обов'язковість викладення у письмовій

формі своєї окремої думки. Щодо суддів ВСУ, які не погоджуються з постановою, то вони можуть висловити окрему думку, що додається до постанови (ч. 2 ст. 111-24 ГПК). Таке право судді ВСУ повністю відповідає нормі ч. 3 ст. 4–7 ГПК. Натомість, можна говорити про невідповідність ч. 3 ст. 82 ГПК щодо обов'язкового викладення у письмовій формі своєї окремої думки суддею, припису ч. 3 ст. 4–7 ГПК стосовно права викласти письмово свою окрему думку¹⁶. Треба зазначити, що у касаційній інстанції доступ до особливої думки судді особливо необхідний, адже надзвичайно важлива публічність, що забезпечує довіру до правосуддя, а головне, правову стійкість його результатів. Особи, які беруть участь у справі, юристи та інші особи повинні мати можливість ознайомитися з нюансами розглянутої суддями правової проблеми, що допоможе привернути до неї увагу вчених і практиків, а також створить кращу перспективу для правильного вирішення. Не випадково у судових установах, що спеціалізуються на перевірці питань права, доступ до особливої думки суддів абсолютно вільний, наприклад, в Європейському Суді з прав людини. Крім того, важко заперечити значення окремої думки, що виступає як: форма самоконтролю в вищестоящих судах; важливий канал інформування громадськості про суть юридичних дискусій, що протікають в суді¹⁷. Тому вважаємо за доцільне з метою реалізації принципу гласності внести зміни до ч. 3 ст.ст. 4–7, 105, 111-11, 111-24 ГПК, передбачивши обов'язковість викладення у письмовій формі суддею, не згодним з рішенням, постановою, ухвалою, своєї окремої думки та її оприлюднення в засобах масової інформації та спеціальних виданнях (у тому числі електронних). Саме це положення здатне активно впливати на судову практику і закон.

Розглянемо принцип диспозитивності, який називають головною засадою, що рухає судочинство¹⁸. Через принцип диспозитивності особа, яка бере участь у справі, самостійно визначає межі своїх вимог¹⁹. Розглядаючи дію принципу диспозитивності в апеляції і касації як можливість осіб, які беруть участь у справі, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, необхідно сказати про його обмеженість. Наприклад, у господарському суді апеляційної інстанції не можуть бути заявлені нові вимоги, які не були предметом розгляду в господарському суді першої інстанції; не допускається з'єднання і роз'єднання заявлених вимог, зміна предмета або підстави позову, зміна позовних вимог, пред'явлення зустрічного позову, видача наказу. Процесуальний принцип диспозитивності відповідає принципу особистої ініціативи²⁰. Особи, які беруть участь у справі, і насамперед сторони, мають право у будь-якій стадії господарського процесу розпоряджатися своїми матеріальними правами, з приводу яких йде спір у суді, а також процесуальними засобами їх захисту. Але принцип диспозитивності не означає абсолютну самостійність суб'єктів господарського процесу, оскільки здійснення багатьох диспозитивних дій сторін знаходиться під контролем господарського суду, що повністю виправдано (наприклад, укладення мирової угоди потребує затвердження її судом). У касаційному судочинстві, порівняно з першою і апеляційною стадіями судочинства, дія принципу диспозитивності істотно обмежена. Це пояснюється контрольним характером розгляду касаційних скарг, де особи, які беруть участь у справі, мають менше можливостей реалізувати свої права щодо розпорядження предметом спору. Їх активність зосереджена на рішеннях, що набрали законної сили та існують в тому вигляді, в якому прийнято судом, що вирішив спір. Такий об'єкт (судовий акт), на відміну від позовних вимог, позивач не може ні змінити, ні зменшити, ні вийти за його межі тощо. У результаті в касаційній інстанції принцип диспозитивності деякою мірою втрачає свій «рух», і в його реалізації більше помітна формальна сторона.

Принцип змагальності у господарському суді впливає на весь процес формування і дослідження фактичного матеріалу, необхідного для розгляду справ, визначає дії сторін та інших учасників процесу зі збору й дослідження доказів, послідовність здійснення цих дій і їх правові наслідки, роль судді у даному процесі. Згідно з принципом змагальності, кожній зі сторін у господарському процесі забезпечуються широкі можливості для відстоювання позиції, зайнятої нею у спорі²¹.

Принцип змагальності передбачає: залежність дій суду від вимог позивача і заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі вимог, заявлених сторонами; можливість вільного використання засобів доказування; право кожної сторони доказувати факти, вимоги, що обґрунтовують її, і заперечення; можливість подавати сторонами додаткові докази за пропозицією господарського суду²². Якщо говорити про апеляційне і касаційне провадження у господарському суді, то тут помітно переважає змагальність у вигляді дискусії на підставі доказів, які є у матеріалах справи. Якщо змагання буде здійснюватися вказаним способом, то сторони зберігають певний вплив на суд, але, як наголошувалося в літературі, результативність їх дій при перевірці законності прийнятого вже у справі рішення набагато слабкіше, ніж при розгляді суті спору, де є ширші можливості у використанні доказів. Таким чином, принцип змагальності, як і принцип диспозитивності, реалізується в апеляційній і касаційній інстанціях обмежено.

За результатами проведеного дослідження можна констатувати трансформаційні процеси в системі принципів господарського судочинства, основними наслідками яких на сьогодні є: універсалізація принципів, тобто їх розповсюдженість на всі стадії господарського судочинства; нормативне закріплення в ГПК та Законі України «Про судоустрій і статус суддів»; зміна змісту та сутті деяких принципів (наприклад, принципу змагальності в частині дії доктрини «об'єктивної» та «формальної» істини; принципу диспозитивності на стадіях перегляду судових рішень тощо); зближення з міжнародно-правовими стандартами здійснення правосуддя.

¹ Балюк І. А. Господарське процесуальне право: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / І. А. Балюк – К.: КНЕУ, 2008. – С. 38.

- ² Арбитражный процесс: учеб. для вузов / А. В. Абсалямов, И. Г. Арсенов, Е. А. Виноградова и др.; под ред. В. В. Яркова – М.: Юрист, 1998. – С. 44.
- ³ Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
- ⁴ *Беляневич О. А.* Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права / О. А. Беляневич // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1 (41). – С. 95–105.
- ⁵ *Авдеенко Н. И.* Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданско-процессуального права / Н. И. Авдеенко – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. – С. 30.
- ⁶ *Филиппов П. М.* Судебная защита и правосудие в СССР / П. М. Филиппов – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С. 36.
- ⁷ Пересмотр судебных постановлений по вновь открывшимся обстоятельствам: монография / Т. Т. Алиев; под ред. О. В. Исаенкова. – Саратов: Издат. центр СГСЭУ, 2004. – С. 93.
- ⁸ Науково-практичний коментар Господарського процесуального кодексу України / За ред. О. І. Харитонової – К.: Істина, 2006. – С. 258.
- ⁹ Теория доказательств в советском уголовном процессе / Ред. кол.: Н. В. Жогин (отв. ред.), Г. М. Миньковский, А. Р. Ратинов – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 475.
- ¹⁰ Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / Под ред. П. А. Лупинской. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1997. – С. 162.
- ¹¹ *Беляневич В. Е.* Господарський процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. [із змін. і допов., станом на 1 лип. 2011 р.] / В. Е. Беляневич. – К.: Юстініан, 2011. – С. 204.
- ¹² Гражданский процесс: учеб. / Под ред. М. К. Треушников. – М.: Городец-издат, 2003. – С. 536.
- ¹³ *Беляневич В.* Первая попытка анализа новелл хозяйственного судопроизводства. Аналитический очерк / В. Беляневич // Юридическая практика. – 2010. – 17 авг. – № 33. – С. 11–13.
- ¹⁴ *Медведев И. Г.* Современные проблемы гражданского правосудия во Франции / И. Г. Медведев // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса: сб. ст. – М.: НОРМА, 2002. – № 1: 2001 г. – С. 189–214.
- ¹⁵ Рішення Конституційного Суду України від 08 грудня 2011 р. № 16 у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України // Вісник Конституційного суду України. – 2012. – № 1. – С. 31–37.
- ¹⁶ *Кот О.* Правовий режим постанов суду в господарському процесі / О. Кот. // Українське комерційне право. – 2011. – № 11. – С. 36–42.
- ¹⁷ *Гадис Г.* Публикация особого мнения судьи [Электронный ресурс] / Г. Гадис / Институт медиа права. – 2008. – 2 декабря. – Режим доступа: <http://www.medialaw.kiev.ua/zmsud/sudanalitika/195/>
- ¹⁸ Советский гражданский процесс / Под ред. М. А. Гурвича – М.: Высш. шк., 1967. – С. 34.
- ¹⁹ *Васильев С. В.* Хозяйственное судопроизводство Украины: учеб. пособ. / С. В. Васильев – 2-е изд., перераб и доп. – Х.: Эспада, 2002. – С. 53.
- ²⁰ *Каллистратова Р. Ф.* Государственный арбитраж (Проблемы совершенствования организации и деятельности) / Р. Ф. Каллистратова – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 108.
- ²¹ *Притика Д. М.* Арбитражный суд: проблемы организации та діяльності: монографія / Д. М. Притика – К.: Оріяни, 2000. – С. 225.
- ²² Хозяйственное процессуальное право Украины: учебник / Под ред. Е. И. Харитоновой и др. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 32.

Резюме

Ніколенко Л. М. Реалізація основних принципів господарського судочинства при перегляді судових актів.

У науковій статті надається характеристика основних принципів господарського судочинства, які використовуються при перегляді судових актів на етапі апеляційного, касаційного провадження, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами; визначаються їх особливості; надаються рекомендації щодо внесення змін та доповнень до Господарського процесуального кодексу України стосовно колегіальності розгляду справи, фіксування судового процесу технічними засобами, публічності розгляду, окремої думки судді тощо. На підставі аналізу робиться висновок, що в системі принципів господарського судочинства здійснюються трансформаційні процеси, основними результатами яких на сьогодні є: універсалізація принципів, тобто їх розповсюдженість на всі стадії господарського судочинства; нормативне закріплення у Господарському процесуальному кодексі України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів»; зміна змісту та сутті деяких принципів; зближення з міжнародно-правовими стандартами здійснення правосуддя.

Ключові слова: принципи, перегляд, судовий акт, апеляція, касація, господарський суд.

Резюме

Николенко Л. Н. Реализация основных принципов хозяйственного судопроизводства при пересмотре судебных актов.

В научной статье дается характеристика основных принципов хозяйственного судопроизводства, которые используются при пересмотре судебных актов на этапе апелляционного, кассационного производства, производства в Верховном Суде Украины, производства по вновь открывшимся обстоятельствам; определяются их особенности; даются рекомендации по внесению изменений и дополнений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины по коллегиальности рассмотрения дела, фиксации судебного процесса техническими средствами, публичности рассмотрения, особого мнения судьи. На основании анализа делается вывод, что в системе принципов хозяйственного судопроизводства осуществляются трансформационные процессы, основными результатами которых на сегодня являются: универсализация принципов, т.е. их распространение на все стадии хозяйственного судопроизводства; нормативное закрепление в Хозяйственном процессуальном кодексе Украины и Законе Украины «О судоустройстве и статусе судей»; изменение содержания и сути некоторых принципов; сближение с международно-правовыми стандартами осуществления правосудия.

Ключевые слова: принципы, пересмотр, судебный акт, апелляция, кассация, хозяйственный суд.

Summary

Nikolenko L. Implementation of the basic principles of economic justice when viewing judicial acts.

In this scientific paper is characteristic of the basic principles of economic justice, used to view judicial acts at the stage of appeal, the appeal proceedings, the proceedings in the Supreme Court of Ukraine, proceeding to new circumstances, defined by their features; recommendations for amendments to the Commercial Code of Ukraine regarding collective proceedings, recording of trials, publicity trial, judge's dissenting opinion. The analysis concludes that in the principles of economic justice carried transformation processes, the main results of which today is: universalization of principles, that is, their prevalence at all stages of economic justice; statutory in the Economic Procedural Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Judicial System and Status Judges» change the content and essence of some principles; convergence with international legal standards of justice.

Key words: principles, review, judicial act, appeal, cassation, the Commercial Court.

Отримано 8.02.2013

УДК 349.2

О. П. РУДНИЦЬКА

Ольга Павлівна Рудницька, кандидат юридичних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТІЙНИХ ВИПЛАТ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Актуальність дослідження зарубіжного трудового законодавства у порівнянні його із законодавством про працю України виникає у зв'язку з обранням Україною європейського напрямку розвитку і прагненням України стати повноправним членом Європейського Союзу. Це вимагає гармонізації національного законодавства, у тому числі і трудового, із законодавством країн ЄС. Особливу увагу приділяє Уряд України при вдосконаленні трудового законодавства до європейських стандартів, оскільки реформування цих стандартів у національне законодавство полегшить інтеграцію України в ЄС.

Проблеми правового регулювання гарантійних виплат досліджувалося такими вченими, як: В. С. Венедиктов, В. Г. Рогань, Н. М. Хуторян, Н. Б. Болотіна, О. Є. Сонін, Я. В. Сімутіна, А. М. Островерх.

Метою даної статті є дослідження правового регулювання гарантійних виплат роботодавцями на користь працівників у трудовому законодавстві зарубіжних країн для використання більш прогресивних норм трудового законодавства окремих країн, що регулюють гарантійні виплати, при реформуванні законодавства України про працю.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-ІУ «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»¹, визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, в свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

Насамперед необхідно зупинитись на врегулюванні питання гарантійних виплат у країнах з високорозвиненою економікою. Підстави надання працівникам гарантійних виплат у переважній більшості країн цієї категорії на підприємствах різних форм власності, крім державних, встановлюються локальними нормативно-правовими актами. Правове регулювання трудової діяльності державних службовців майже у всіх країнах здійснюється, як правило, спеціальним законодавством.

У таких країнах, як США, Франція, Великобританія, Данія питання оплати праці (заробітна плата, всі інші виплати) регулюються колективними договорами. Так, у Великобританії регулювання таких умов праці, як заробітна плата, робочий час і час відпочинку, здійснюється для двох третіх англійських працівників саме на основі колективних договорів². У деяких країнах законодавчим шляхом встановлені правила оплати відпусток і святкових днів, простоїв, браку, інші виплати гарантійного і компенсаційного характеру. Однак у переважній більшості країн правила оплати при відхиленні від нормальних умов праці, а також призначення гарантійних і компенсаційних виплат і доплат містяться в колективних договорах³. У них встановлюються принципи оплати праці та надання інших виплат, їх вид і система, розміри тарифних ставок, мінімальна заробітна плата на підприємствах, а також співвідношення між заробітною платою окремих категорій персоналу⁴. Спори щодо цих питань вирішуються у більшості випадків колективними переговорами.

Так, Федеральні законодавчі акти (Закон Вагнера 1935 р. та Закон Тафта–Хартлі 1947 р.) встановлюють, що у колективних договорах регулюються питання заробітної плати, робочого часу, а також строки і